

PUTERE ȘI FORTĂ

Silviu Bruean

Conceptul de *putere* i-a fascinat pe ginditorii politici din cele mai vechi timpuri. Ei au formulat opinii diferite în privința naturii și conținutului său, l-au definit și redefinit în fel și chip, deși este unul din concepțile care au fost și sunt supuse unor teste empirice aproape zilnic, iar oamenii i-au simțit și îi simt efectele în modul cel mai direct posibil.

Dificultatea definiției nu este pricinuită atât de natura puterii cît de predilecția celor care o folosesc de a-i camufla esența în spatele unor motivări morale, religioase sau ideologice de a căror varietate inepuizabilă abundă întreaga istorie a omenirii. Oamenii de stat nici nu pomenesc de putere atunci cînd o folosesc. De aceea, puterea n-a fost niciodată menționată ca atare: ea a fost folosită pentru „a salva sfîntul mormânt” sau pentru a „răspindi creștinismul” iar în zilele noastre pentru „a face lumea sigură pentru democrație” sau pentru a salva un tip sau altul de societate.

1. Puterea este un concept fundamental în știința politică și există o întreagă școală de gîndire care consideră că politologia este de fapt știința puterii.

Confruntîndu-se cu biserica și în special cu atotputernicia papală, burghezia în ascensiune istorică a fost nevoită să rupă vălurile teologice și morale ale puterii și să afirme prin vocea lui Thomas Hobbes că puterea este legată mai presus de orice de stat, că statul este o putere ce se suprapune societății, oamenilor. *Leviathanul* lui Hobbes a rămas de atunci simbolul genului și împreună cu *Prințipele* lui Machiavelli a inspirat celebra remarcă a lui Marx cu privire la emanciparea teoriei politice de sub tutela moralei și concluzia, de însemnatate cardinală, că „politica trebuie să fie tratată ca ceva de sine stătător”, care a stat la baza cunoscutei teze a materialismului istoric cu privire la autonomia relativă a politicului față de baza economică.

Pentru Max Weber, esența politicii rezidă în tendința spre participare, la putere¹, iar Maurice Duverger pledează în favoarea sociologiei politice ca știință a puterii argumentînd împotriva celor care o vor ca știință a statului sub motiv că acesta restrînge obiectul disciplinei și o închistează². Argumentarea lui Duverger este convingătoare în sensul

¹ Max Weber, *Politik als Beruf*, München u. Leipzig, 1919.

² Maurice Duverger, *Sociologie politique*, Paris, Press Universitaire de France, 1968, p. 14–22.

că puterea este un concept mai flexibil care permite testarea ipotezelor, dar nu este mai puțin adevărat că în epoca contemporană principalul obiect de cercetare a puterii îl constituie *statul*.

Marxismul a adus în dezbaterea asupra puterii un criteriu științific revelator — criteriul de *clasă*. El conferă sens conceptului și acoperă întreaga sferă a sistemului social deoarece puterea este în ultimă instanță dominația politică a unei clase. Lenin a pus punctul pe i cînd a formulat chestiunea crucială a oricărei orînduirii sociale : *ce clasă deține puterea?*

Dar odată definit acest cadru general, rămîne cercetătorului să studieze în ce măsură clasa deține puterea și în legătură cu aceasta care este forma dominației ei politice — de la democrație, cînd *întreaga clasă* se află la putere și pînă la tiranie singeroasă, cînd un grup restrîns exercită puterea în numele clasei. În primul caz avem de-a face cu o clasă conducătoare instalată la putere în intregimea ei, iar în celălalt cu un virf al clasei care se menține la putere prin mijloace coercitive nedemocratice. Aici, de fapt, se află esența raportului dintre *putere și forță*, problemă crucială a științei politice.

În literatura politică, dar mai ales în publicistica curentă se face deseori confuzie între cele două noțiuni ca și cum ar fi identice ca sferă și conținut. Delimitarea cît mai precisă a celor două noțiuni are o mare însemnatate și pentru practica politică, deoarece confundarea lor poate duce nu numai la greșeli în politică, ci la pervertirea unui sistem politic în ansamblul lui.

Prin *putere* se înțelege întreaga gamă de mijloace (economice, culturale, ideologice și juridice) prin care clasa aflată la putere își asigură dominația politică asupra societății, inclusiv mijloacele coercitive, represiunea. *Forța* reprezintă doar aceste ultime mijloace, adică acea componentă a puterii care constă în folosirea coerciunii fizice pentru a constringe oamenii, societatea, să se supună ordinelor, directivelor sau legilor venite de sus. Cu alte cuvinte, forța este numai unul din mijloacele aflate la dispoziția puterii și atît.

Exemplul clasic de studiere comparativă a problemelor rămîne distincția dintre democrația ateniană, aşa cum s-a conturat în timpul lui Pericle și dictatura militară din Sparta. Deși ambele erau societăți sclavagiste, prima folosea cu succes întreaga gamă de mijloace de influențare și dominație la dispoziția puterii, ceea ce a dus la o mare înflorire economică, culturală și artistică („secolul de aur” al lui Pericle), în vreme ce minoritatea privilegiată din Sparta s-a transformat într-un fel de castă militară care potrivit legilor lui Lycurg, se baza pe înrolarea membrilor elitei aristocratice (circa 10% din populație) în unitățile castei și prin interdicția de a se ocupa de altceva în afară de treburile militare, viața lor socială ascetică se desfășura în societatea camarazilor de unitate și chiar graiul (laconic) amintea de concizia comenziilor militare. Totul era subordonat pregătirii elitei sociale pentru reprimarea răscoalelor iloților-sclavi. Bineînțeles, Sparta n-a contribuit aproape de loc la neasemuitul tezaur al culturii și artei elene.

În această ordine de idei este interesantă observația savantului Bronowski care nota că deși în perioada Renașterii Italia cunoscuse o mare înflorire economică și culturală, represiunea intelectuală inițiată

de Biserica Catolică și Inchiziție a atins asemenea proporții încât a determinat mutarea centrului gîndirii și cercetării științifice din Italia și Spania în nordul Europei unde burghezia în ascensiune imprimă regimurilor politice un caracter mai democratic și liberal³.

Studii recente privind revoluția franceză din 1789 documentează în mod convingător teza că Iacobinii care au venit la putere reprezentau doar un grup restrîns bine sudat printr-o ideologie avansată pentru vremea aceea. Ei au recurs la teroare tocmai pentru că burghezia, baza lor socială firească, nu era pregătită să preia conducerea statului. De altfel, o burghezie industrială în acceptația clasică a clasei capitaliste, era abia în curs de formare, ceea ce și explică de ce aparatul de stat francez a rămas dominat de cadrele lui „ancien régime”, iar elementele de origine aristocratică au păstrat poziții de comandă în aparat pînă în secolul nostru. A durat de fapt mai bine de un secol pînă cînd burghezia s-a instalat la putere ca clasă conducătoare, și a pus la punct ceea ce se numește azi „democrația occidentală”⁴.

Lenin a arătat că după Revoluția din Octombrie, care a adus la putere Partidul Bolșevic, proletariatul industrial încetase să existe ca proletariat. „Întrucît marea industrie capitalistă a fost distrusă, întrucît fabricile și uzinele au încetat să lucreze proletariatul a dispărut”⁵. Lipsit de baza sa socială firească, într-o țară predominant țărănească, Partidul Bolșevic s-a sprijinit din ce în ce mai mult pe Puterea Sovietică și aparatul ei de stat pentru a construi noua economie și cultură socialistă formîndu-se astfel o suprastructură politică corespunzătoare. Ca urmare a furtunoasei dezvoltări industriale a Uniunii Sovietice, în cele peste șase decenii de la revoluție, clasa muncitoare a devenit predominantă în societate și s-a format un detașament de multe milioane de ingineri, oameni de știință, administratori economici și specialiști în toate domeniile.

O comparație analogă cu cea din Grecia antică se poate face între democrația parlamentară burgheză și dictatura fascistă sau junta militară, prima asigurînd dominația burgheziei tocmai prin folosirea șicsărită a întregii game de mijloace de influențare a societății care se află la dispoziția puterii în zilele noastre. Este adevărat că asemenea liberalism poate fi practicat numai atunci cînd sistemul economic funcționează relativ bine; în momentul cînd lucrurile merg prost clasa aflată la putere începe să recurgă la represiune — un grup restrîns din sînul ei preia atunci cîrma puterii.

Ajungem astfel la concluzia, aparent paradoxală, că regimurile politice bazate pe forță și care în mod necesar țin să-și creieze o imagine de mare autoritate și prestigiu ascund în fond slăbiciune politică. Esența ei rezidă în incapacitatea de a folosi totalitatea atributelor puterii.

2. Statul este organismul care permite exercitarea puterii în totalitatea ei, inclusiv a forței, dintr-un singur centru. Dar aşa cum spunem, puterea ca concept politic este diferită de forță, adică de exercitarea virtuală a violenței fizice în sensul că forță (ex. acțiune polițienească,

³ Jacob Bronowski, *The Ascent of Man*, London, Heinemann, 1961.

⁴ vezi William Dogle, *Origine of the French Revolution*, Oxford, 1981 Theda, Skocpol: *States and Social Revolutions*, Cambridge Un. Press, 1980.

⁵ Lenin, *Opere*, vol. 33, *Noua politică economică și sarcinile comitetelor pentru educație politică* (17 octombrie 1921), E.S.P.L.P. 1957, p. 47—48.

privare a libertății prin închisoare, execuție capitală, acțiuni militare și război) este un element întrinsec al puterii, dar numai unul din componentele acesteia din urmă.

Trebue subliniat, însă, că chiar și atunci cînd statul folosește în principal mijloacele de influențare economică, culturală și ideologică pentru a asigura dominația politică a clasei conducătoare, amenințarea cu violență fizică rămîne prezentă chiar și numai pentru a conferi tărie operațiunii de ansamblu și a ține la respect pe cei care i se opun. Dar a reduce puterea la exercitarea forței înseamnă a-i sărăci conținutul, implicit și reduce eficacitatea.

De regulă, forța este folosită pentru a constringe voința oamenilor împotriva inclinației lor. Ea apare mai ales sub forma *amenințării*. În timp ce constrințarea efectivă, practică este folosită doar sporadic, atunci cînd este cazul, amenințarea ei rămîne permanentă. Ca atare aceasta din urmă își găsește expresia în legile respective ale statului, în instituțiile menite să asigure respectarea lor (poliția, tribunalele, închisorile etc.). Potrivit unor autori, forța legitimă este firul care trece prin toate activitățile politice, conferindu-le coerentă ca sistem.

Niebuhr susține că puterea este de fapt compusă din autoritatea și prestigiul care cîștigă consimțămîntul implicit sau explicit al subiectului sau aliatului cu o minimă folosire a forței coercitive. Forța poate deveni necesară numai în situații conflictuale în care este imposibil să influențezi adversarul; forța devine atunci *ultima ratio* a conflictului. Autorul ajunge la concluzia că sursa puterii este autoritatea unui guvern de a obține consimțămîntul fără forță; dacă puterea este identică cu autoritatea, rezultă că climatul unei culturi sau ideologiei ei, care sanctionează un anumit tip de autoritate, este izvorul suprem al puterii⁶.

Teologul Niebuhr ajunge să idealizeze puterea pînă la punctul de a o disocia de forță. Or, forța, chiar atunci cînd nu este folosită sau nu se pune accent pe ea, rămîne o componentă *organică* a puterii — adică aceea componentă care conferă credibilitate celorlalte mijloace și asigură eficacitatea folosirii lor de către stat sau guvern. Cu alte cuvinte, în spatele folosirii pîrghiilor economice și ale mijloacelor de influențare culturală și ideologică se află întotdeauna forța și amenințarea cu forța, lucru pe care cetățenii îl știu foarte bine iar dacă îl uită, statul se pricepe să li-l reamintească.

De fapt, la o privire mai atentă descoperim un element de coerciție și în mijloacele *nefizice* de exercitare a puterii. Marcuse a numit-o „toleranță represivă” și a demonstrat sistematic modul în care aparatul productiv modern, universitățile și școlile, canalele de mass-media din SUA exercită puterea societății capitaliste, impunînd ideilor și comportării oamenilor un conformism unidimensional. Statul nu mai are nevoie să recurgă la forță pentru a-i sili pe oameni să se conformeze, deoarece conformismul este strecurat prin alte mijloace în „conștiința” lor⁷. În același sens, Karl Deutsch vorbește despre controlul mai mult sau mai

⁶ R. Niebuhr, *Power and Ideology in National and International Affairs*, în *Theoretical Aspects of International Relations*, Ed. William Fox, University of Notre Dame Press, 1959, p. 107.

⁷ Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man*, Beacon Press, 1968.

puțin complet al comportării umane prin deprinderi voluntare de supunere combinate cu amenințări de probabilă constrângere. În esență, politicul se bazează pe interacțiunea deprinderilor de supunere și cooperare sub efectul amenințărilor de constrângere⁸.

Concluzia logică este că un regim politic care se bucură de populăritate nu are nevoie să recurgă la mijloace repressive pentru a asigura funcționarea sistemului. Ceea ce istoricul numesc o guvernare luminată de la Pericle încocă este în fond o guvernare care a știut să folosească atributele puterii de asemenea manieră, încit să recurgă la un minimum de forță coercitivă. De regulă, premisa unei asemenea performanțe este funcționarea relativ normală a economiei în sistemul respectiv, după cum dereglarea economiei și, ca rezultat, ascuțirea contradicțiilor sociale mărește în mod necesar ponderea forței în menținerea sistemului.

3. Concepțele putere și forță pot fi extinse la viața internațională numai dacă se ține socoteală că aici avem de-a face cu o sferă diferită a politicii. Cu toate acestea există în această privință teoria care pornesc de la premisa că exercitarea puterii de către statele mari, marile puteri, trebuie să îndeplinească în viața internațională funcția analogă celei a statului în viața internă a societății. În genere, faptul că principalele concepte în știința politică s-au format pe terenul societății naționale a creat o tendință de a le transplanta mecanic în domeniul relațiilor internaționale, ca și cum condițiile în această sferă de activitate ar fi identice. În realitate, aici infrastructura este diferită, locul forțelor sociale îl ocupă națiunile, iar în ce privește conflictele și contradicțiile acestea nu mai sunt generate de modul de producție și de antagonisme sociale, ci mai curind de discrepanțe și decalaje între state naționale în materie de putere, bogăție și nivel de dezvoltare.

Faptul că în viața internațională nu există o autoritate centrală de tipul statului a permis să se vorbească despre un vacuum de putere și a generat modele cu privire la modul în care poate fi umplut acest vacuum. Cele două modele clasice sunt *echilibrul de forțe* și *hegemonia*. Echilibrul de forțe (balance of power) presupune existența mai multor centre de putere autonome care se echilibrează pe arena internațională ca dominație și influență și care acționează, în calitate de coordonatori ai administrației puterii, în rezolvarea problemelor internaționale. Hegemonia presupune existența unui centru de putere suficient de tare pentru a-și impune influență în problemele cruciale ale relațiilor internaționale, fără ca să fie desființată autonomia politică a celorlalte state și deci posibilitatea însăși a înlăturării centrului de putere hegemon (Pax Romana, Pax Britanica etc.). Între cele două modele nu există un zid despărțitor dat odată pentru totdeauna, deoarece dinamica politică de mare putere este de asemenea natură încit cucerirea hegemoniei este stimulentul ei organic.

Experiența istorică arată că diferitele modele de centralizare a puterii (hegemonia, echilibrul de forțe etc.) erau relevante într-o lume în care în afara principalelor puteri din Europa și America de Nord, existau puține unități politice pe celelalte continente și în măsura în care existau, acestea erau, sub o formă sau alta, dependente de marile metro-

⁸ Karl W. Deutsch, *Politics and Government*, Boston, Houghton Mifflin, 1970.

pole. Aceasta permitea formule de centralizare a puterii în mîinile unui număr restrîns de țări mari. În prezent, cînd ființează peste 150 de state suverane pe toate continentele, asemenea modele au devenit irelevante — nu mai este posibilă conducerea și administrarea treburilor internaționale dintr-un centru sau din cîteva centre. De fapt, epoca noastră cunoaște cel mai descentralizat sistem internațional din istorie.

Marile imperii coloniale conduse cîndva din Londra, Paris sau Lisabona s-au prăbușit și chiar în America Latină, supranumită în trecut U.S. backyard (curtea din dos a S.U.A.) a apărut Cuba socialistă, iar țări ca Peru și Venezuela au naționalizat proprietăți americane, în timp ce Mexic, Ecuador, Argentina ș.a. se opun tendințelor hegemonice americane.

Dar atîta timp cît între state există mari discrepanțe și decalaje precum și alte forme de inegalitate, puterea rămîne un factor important al vieții internaționale. Aceste inegalități generează politica de mare putere (Machtpolitik în germană, Power Politics în engleză) cu corolarele ei: strategia echilibrului de forțe și a tendinței hegemonice, sfere de influență, politica de dictat și de intervenție și în ultimă instanță folosirea forței și a amenințării cu forță.

Deci și în domeniul relațiilor internaționale se impune distincția dintre *putere și forță*. Georg Schwarzenberg, în a sa magnum opus *Power Politics*, susține că puterea este criteriul principal în relațiile internaționale, dar el delimită puterea de *influență* prin aceea că se bazează pe presiunea externă ca o amenințare din umbră și de *forță* prin preferința de a-și atinge scopurile fără folosirea efectivă a violenței fizice⁹.

Hans Morgenthau, celălalt teoretician al puterii distinge și el puterea, pe care o consideră politică, de forță, de exercitarea practică a violenței fizice. Cînd violența devine fapt — serie el — avem de-a face cu abdicarea *puterii politice* în favoarea *puterii militare*. În politica internațională, forța militară, ca amenințare reală sau potențială constituie cel mai important factor material al puterii politice a națiunii¹⁰.

În relațiile internaționale, puterea națională reprezintă suma resurselor și potențelor pe care un stat le posedă și le poate mobiliza în scopul afirmării și promovării intereselor sale pe arena internațională. Gama acestor mijloace se întinde de la geografie și resurse naturale, baza material-tehnică și putere militară pînă la moral național, capacitate diplomatică și coeziune politică.

În epoca noastră, forța de distrugere a armelor racheto-nucleare este atât de uriașă încît folosirea lor, ca instrument al politiciei externe, ar fi un act demențial. Nu mai există obiectiv rațional al politicii care să poată fi atins printr-un război nuclear.

Dar chiar și în privința armelor clasice sau convenționale, care rămîn utilizabile, se constată în ultima vreme oarecare ezitare de a recurge la ele, acolo unde în trecut intervenția armată era aproape instantanee. Războaiele din Algeria și Vietnam au pus serios în dubiu însăși eficacitatea folosirii forței în zilele noastre ținînd seamă că în aceste locuri au acționat armate modern echipate ale unor mari puteri. Miezul problemei nu

⁹ Georg Schwarzenberger, *Power Politics*, New York, Praeger, 1951.

¹⁰ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations*, Knopf, New York, 1965.

rezidă atât în ineficacitatea armelor, cât și în ineficacitatea forței în general. Folosirea forței brute și a constringerii împotriva unor națiuni care au dobândit simțul demnității și al independenței nu mai dă, în zilele noastre, rezultatele din trecut. Ajungem astfel la latura politică a problemei care, chiar dacă mai puțin evidentă și palpabilă decât cea militară, este mai profundă și mai durabilă.

Deși majoritatea noilor state independente, națiuni în curs de formare au pornit de la o economie și o cultură inapoiată, activitatea politică a maselor, stimulată de lupta pentru independență și pentru modernizarea economică, dezvoltarea comunicațiilor de masă și a instrucției școlare au dus în mod convergent la o puternică tendință de afirmare națională care străbate în prezent întreaga viață internațională și se manifestă ca una din forțele ei motrice. Această vastă mișcare de *renaștere națională* împreună cu alte componente ce acționează în sens pozitiv pe plan internațional au creat un mediu politic internațional în care nu mai este posibil ca un număr restrins de mari puteri să conducă treburile internaționale și nici măcar să exerceze un control efectiv asupra partenerilor lor mai slabii sau asupra țărilor mici pe care le sprijină cu arme și alte mijloace.

Care sunt implicațiile acestei evoluții internaționale asupra folosirii forței?

Mai întîi să precizăm că puterea în relațiile internaționale este primordial și esențialmente *politica* iar recurgerea la forță, în sensul exercitării violenței fizice are loc numai atunci cînd celelalte mijloace de influențare și constringere (în spatele cărora se află și componența militară a puterii) s-au dovedit insuficiente pentru a determina o anumită soluție a conflictului de interes sau un anumit curs al evenimentelor, potrivit dorinței statului care exercită puterea. Forța ar putea fi deci socotită ca *ultima ratio* a conflictului. Statele imperialiste preferă să obțină cîștig de cauză, fără a fi nevoie să recurgă la *ultima ratio* — mai ales în zilele noastre, cînd conștiința popoarelor și legea internațională condamnă agresiunea și, ca atare, săvîrșirea ei afectează pentru multă vreme autoritatea și prestigiul statului agresor.

În această ordine de idei a avut loc în ultima vreme o deplasare în însăși dinamica exercitării puterii în relațiile internaționale, în sensul micșorării ponderii componenței sale militare și al creșterii corespunzătoare a componentelor ei economice, tehnologice și social-politice.

Aceasta se reflectă și în acela că Japonia a devenit un centru de putere deși nu dispune de forțe militare semnificative, iar Europa occidentală joacă un rol asemănător ca cea mai importantă putere comercială pe piața mondială, silind pe teoreticieni să recurgă la un model pentagonal (SUA, URSS, China, Europa occidentală și Japonia) pentru explicarea evenimentelor de pe scena mondială.

Ceea ce face ca deplasarea în dinamica puterii spre factorii economico-tehnologici să nu aibă doar un caracter conjunctural este faptul că modelul pentagonal operează pe fondul unor prefaceri la scară globală care merg în aceeași direcție. Interdependența a devenit una din trăsăturile majore ale relațiilor internaționale contemporane. Ea este mai puternică chiar decât prejudecățile ideologice — formele de cooperare economico-tehnică între țările socialiste și marile corporații s-au dezvoltat considerabil.

În mod evident, folosirea forței este contraindicată nu numai din motivele arătate anterior, dar și din cauză că transportul modern, comerțul, comunicatiile, au legat națiunile așa de strins între ele și le-au făcut atât de interdependente, încit decizia de a renunța la ele în favoarea unui act de forță apare ca un act irațional. Aceasta nu înseamnă însă că forța este eliminată din recuzita politicii de putere. Partidul nostru subliniază că atât timp cit există imperialism, există și posibilitatea unor intervenții sau agresiuni, inclusiv armate. „Este necesar să se facă totul pentru a nu se mai recurge la calea militară, la forță în soluționarea diferitelor conflicte dintre state, să se acționeze pentru încreșterea actualelor conflicte și soluționarea lor pe calea tratativelor” — declară tovarășul Nicolae Ceaușescu¹¹.

În pofida neficacității ei crescînd și a limitelor impuse folosirii ei, forța militară continuă să supraviețuască. Apare destul de vizibil că statele care folosesc puterea în politica lor externă consideră că pot folosi celelalte mijloace (potențial economic sau tehnologic) ca înlocuitori ai forței, numai dacă posedă și forță militară necesară. Doar se poate lesne constata că cursa nucleară și cheltuielile militare în lume continuă să crească, bazele militare pe teritorii străine să menținute.

De aceea, lupta pentru eliminarea forței și amenințării cu forța din viața internațională este o parte importantă a luptei pentru democratizarea relațiilor internaționale.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în ţara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului*, Scrisoarea, 2 iunie 1982.